

KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN

(Csécsy Imre levelezéséből)

Bevezetés

Csécsy Imre, a magyar polgári radikalizmus utóéletének egyik legjelentékenyebb gondolkodója, 1893 október 15-én született Budapesten. Pályája, mely a századelő szellemi megújulásában fogant, s melyet az első világháború és 1918-1919 forradalmi törtek meg, a két világháború közötti időszakban teljesedett ki s érett a XX. századi demokrata polgár – *a citoyen* – eszmei útkeresésének és erkölcsi tisztaságának példájává.

Iskoláit a fővárosban végezte, majd jogi doktorátust szerzett. A gimnáziumban ismerte meg Ady verseit s e költészet életében mindvégig meghatározó maradt gondolkodásmódjára. Az irodalom, az írás amúgy is foglalkoztatja; 18 évesen novelláskötete jelenik meg és versekkel is próbálkozik. Hamar tudatosul azonban benne, hogy ezek dilettáns próbálkozások. Fél évszázad múltán erre így emlékszik vissza: „Némi mentségem csak az, hogy én inkább prózai műveket követtem el, novellákat meg tanulmányokat. Verset keveset költöttem, s ezekben sem Adyt próbáltam utánozni, hanem inkább Babitsot.” Rokonainál töltött abbáziai vakációinak köszönhetően jól megtanul németül, s itt találkozik Rácz Gyulával, a kiváló statisztikussal, a Társadalomtudományi Társaság egyik alapító tagjával, akinek nézetei a korabeli Magyarország politikai, szociális, nemzetiségi viszonyairól, nem kis szerepet játszanak abban, hogy Csécsy egyre erősebb érdeklődést mutat a filozófia, a szociológia és a politika kérdései iránt. Tőle hall először Jászi Oszkáról és a Huszadik Századról. Hozzá még a „szakállas doktor” Ady személyes barátja: kell-e több, hogy az ifjú Csécsy állandóan lesse a szavát? A személyiség egyre markánsabb alakulása szab irányt Csécsy közéleti tevékenységének is: 1913-14-ben Galilei Kör titkára. A Huszadik Század és a Nyugat hasábjain jelennek meg cikkei, s az első világháború kirobbanásának évében saját lapot indít, az Új Magyar Szemlét. Ez azonban csak három számot ér meg: Csécsynek A háború ellen! című cikke miatt betiltják, a kinyomtatott példányokat az ügyészség elkobozza.

A háborút a front mögött, hadnagyként szolgálja végig, 1928-ban, amint hazatér, aktívan részt vesz az őszirózsás forradalomban. A Nemzeti Tanács póttagja, az Országos Polgári Radikális Párt Elnöki Tanácsának tagja. 1918. október 25-én egy diáktüntetésen a párt erkélyéről hatalmas tömeg előtt beszél az ifjúsághoz, majd lázasan szavalja Ady versét, a „Véres panorámák tavaszán”-t. Az októberi kormány megalakulása után a nemzetiségi minisztériumban előbb Jászi Oszkár személyi titkára, majd a minisztérium sajtófőnöke. Valószínűleg ezekben a hetekben alakul ki a „tűz ember” – „mester” és „tanítvány” – szorosabb kapcsolata, amely az évek folyamán odaadó barátsággá érett. 1919 januárjától Csécsy a külügyminisztérium tisztviselője, s mivel státuszát a proletárdiktatúra alatt is betölti, az év végén a forradalmak idején tanúsított „destruktív” magatartása miatt kiteszik állásából.

A húszas évek elején a Világ című polgári radikális lap belső munkatársa, szenvedélyes, az ellenforradalmi különítmények vérengzései ellen tiltakozó cikkei miatt, egy ízben csak főszerkesztője, Purjesz Lajos higgadt magatartása menti meg azok

bosszújától. Később, valószínűleg megélhetési gondjai miatt is, a Phönix Életbiztosítóhoz kerül, amelynek előbb tisztviselője, majd egyik igazgatóhelyettese. Ez a munkakör azonban csak anyagilag elégíti ki. A cég egyik vezetőjével történt személyes összetűzése feltehetően csak a várt ürügyet teremti meg, hogy 1932 nyarán önként kilépjön állásából. Közben folytatja publicisztikai tevékenységét. 1934 tavaszán Jászi azt tanácsolja Vámbéry Rusztemnek, az 1926-ban indult *Századunk* című polgári radikális orgánium főszerkesztőjének, hogy a szerkesztésbe vonják be Csécsyt. Ez júliusra megtörténik. A szerkesztés fáradságos munkája ettől kezdve gyakorlatilag teljesen az ő kezébe kerül. Emellett tanulmányaival, jegyzeteivel is jelen van a lapban. Írásai a demokrácia eszméjének kérdéseivel foglalkoznak s azok gyakorlati megvalósulásával. Többség és kisebbség, szabadságjogok és erőszak, egyenlőség és uniformizmus: leginkább ezeket a kategóriákat vizsgálja. Ebből a szempontból alapvető jelentőségű 1935-ben a Cobden Szövetségben tartott előadása – *Megbukott-e a demokrácia?* –, amelynek szövege a *Századunkban* megjelent. A modern kori demokráciát – és cikkeiben ezt vizsgálja – határozottan megkülönbözteti az ókoritól: az utóbbin pusztán többségi uralmat („népuralmat”) ért, az előbbinek viszont véleménye szerint megkülönböztető sajátossága a *kisebbségek jogainak* feltétlen tiszteletben tartása. A demokratikus eszme másik lényegi alkotóelemének az *erőszakmentességet* tartja. A demokráciának nem lehet erkölcsi alapja még az önvédelmi erőszak alkalmazására sem: ha ezt teszi, menthetetlenül ellentmondásba kerül saját tartalmával. (Ebben véleménye eltér Jásziétól, aki a *Századunkban* és levelezésükben is vitatkozik vele.)

Csécsy anyagi áldozatokat sem sajnálva, nagy energiával szerkeszti a folyóiratot. Megpróbálja színesebbé, érdekesebbé tenni, s ehhez új, tehetséges fiatal szerzőket keres. Gáspár Zoltán, K. Havas Géza, Lengyel Balázs, Szirtes Andor írásai e szerkesztői pilitika nyomán jelennek meg a lapban. A szerkesztéshez rendszeresen kikéri szűk baráti köre (Braun Róbert, Kende Zsigmond, Lesznai Anna, Rubin László, Székely Artúr, Varró István, Vámbéry Rusztem) és főképp az 1925-től Oberlinben élő Jászi Oszkár tanácsát. Irányítása alatt határozottabb formát kap a folyóiratban a *Jászi-örökség*: a totalitáriánus ideológiák terjedése idején egy, az egyént nem az állam eszközének, hanem céljának tekintő eszmerendszer, a *liberális szocializmus* hirdetése, amit a második világháború kitéréséig többé-kevésbé nyíltan tehetett a *Századunk*. 1939-ben azonban – több más lappal együtt – a betiltás sorsára jutott.

A háború idején Csécsy Bajcsy-Zsilinszky Endre „Szabad Szó”-jánál közgazdasági szerkesztő. Közben 1941-től két éven át egy „álnaplót” írt, a *Világos pillanat* azonban, amely történeti-bölcseleti munkának tekinthető, csak 1946-ban jelenhetett meg. Benne a szerző önmagával folytatott párbeszédében fejti ki erkölcsi, politikai nézeteit, s lesújtó ítéletet mond a *burzsoá* értelemben vett polgárról, annak a történelem folyamán többször eljátszott szerepéről. Nemcsak bírál azonban, hanem kutatja egy olyan új ideológia megteremtésének a feltételeit, amely a *kollektív és individualisztikus eszmeáramlatok szintézisével* a háború utáni Európát „különösen Közép-Kelet-Európát – megmentheti az újabb kataklizmáktól. (Lásd erről az alább közölt levelét Wiesmeyer Emilhez.)

1944 novemberében megszervezi a Magyar Radikális Pártot, melynek ő az első elnöke – 1947-től pedig újra kiadja a *Századunkat*, a régi, Huszadik Század címen. Ott van ezeknek az éveknek a zűrzavaros napi politikai életében is: rövid ideig a Radikális Párt képviselője a törvényhozásban. Az idő múlásával azonban egyre kesztrűbben számol be leveleiben Jászinak arról, hogy az új Magyarország sem pártjára, sem lapjára nem tart igényt; az 1918-as elvek alapján 1945 után nem lehet tartósan politizálni. Ráadásul pártbéli elvbarátai is áskálódnak ellene. Sikerral. Előbb lemondásra kényszerítik az elnöki posztról, majd törlik (nem kizárják, hanem „törlik!”) annak a pártnak a soraiból,

amelyet ő alapított. Az a véleményük ugyanis, hogy a párt Csécsy személye – túlon túl erkölcsi beállítódása – miatt nem posszibilis.

1949-ben megkeseredett, de nyugodt lelkiismeretű ember vonul nyugdíjba, s haláláig teljes visszavonultságban telnek napjai. Számára a „második belső emigráció” időszaka ez. Lektori, fordítási munkákból él, s ekkor kezdik foglalkoztatni vallásfilozófiai problémák. Életének utolsó éveiben ifjúkori emlékeit veti papírra: az „*Ády és Jászi kora*” máig nem került kiadásra, csupán egy rövid részlet jelent meg belőle. 1961 február 6-án halt meg Budapesten.

*

Csécsy Imre pályája egy magyar demokrata életútja, aki nemcsak a Horthy-korszakban, hanem 1945 után is megalkuvás nélkül képviselte eszméit. Sokan ezért ortodoxiával, naív idealizmussal vádolják. Holott alighanem csupán arról van szó, hogy más dolog a demokrácia az eszmék világában és más a gyakorlatban. Csécsy pedig tudta ezt, a szükséges disztinkciókat, megszorításokat tanulmányaiban mindig megtette. Azon persze lehet vitatkozni, hogy „érdemes” volt-e szerkeszteni a Századunkat néhány száz ember számára, vagy 1945 után feléleszteni a radikális pártot. S fölvetődhet: zsákutca volt-e Csécsy pályája vagy sem? 1949-ben történt végleges kikapcsolása/kikapcsolódása a hazai politikai- és közéletből, azt sugallja, hogy igen. Ám több mint fél évszázad telt el a Századunk évfolyamainak megjelenése óta, s ami akkor a napi politika és a politikai divatok szempontjából irreálisnak, elavultnak tűnt, az ma, az egész világon, s különösen a közép-kelet-európai térségben, az aktualitások rangsorában az első. Többség és kisebbség, emberi és politikai szabadságjogok – meglepően erős affinitással fogadja a közvélemény az e kérdésekkel foglalkozó munkákat. S ami ma sokak számára a demokratikus eszmének ez alapvető kategóriáiról olvasva, hallva csupán a kérdésfeltevések szintjén újdonságnak tűnhet, arra a magyar politikai gondolkodás prominens képviselői kerestek és adtak többé-kevésbé konzisztens választ: Jászi Oszkár, Csécsy Imre, vagy később Bibó István.

Az alább közölt levelek Csécsy Imre hatalmas irathagyatékának csupán töredékét képezik. Válogatásomban elsősorban arra törekedtem, hogy e levelek olvasója Csécsy szellemi arculatát, erkölcsi, politikai bátorságát minél teljesebben megismerje. Néhány levél a Századunk szerkesztésének nehézségeit, a szerkesztő napi gondjait is dokumentálja. Az 1945-ben írtak illetve közvetlenül 1945 utániak pedig adalékkul szolgálhatnak a korabeli Magyarország politikai viszonyainak, szellemi légkörének jobb megértéséhez. Végül, egy megindítóan szép és hűséges barátságának – Csécsy Imre és Jászi Oszkár barátságának – utolsó fejezeteiről kaphat töredékes képet az olvasó.

A kihagyásokat (...) jellel jelöltem – ezek kizárólag családi vonatkozású vagy az adott szöveggörnyezetben lényegtelen részek. Valamennyi levél az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található, „FOND 163” jelzet alatt.

Drága Oszkárom!

Bocsáss meg, hogy újévi üdvözettedet csak most köszönöm meg. Kedves leveledet Ausztriában egy sí-kiránduláson kaptam meg. [...]

Amint hazaérkeztem, lóhalálában elő kellett készülnöm egy előadásra, amelyet most 11-én tartottam a Cobden-szövetségben „Megbukott-e a demokrácia” címmel. A SZÁZADUNK legközelebbi számában fog megjelenni¹. Sajnos, nincs elég gyakorlatom a szabad előadásban és ezért felolvastam az egészet, de mint színészi teljesítmény így sem sikerült nagyon, főképp a Lloyd-terem rossz akusztikája miatt. Polányi mama² utána azt mondta nekem, hogy ebből az anyagból, amit én elmondtam, Karli³ három előadást, egy szemináriumi kurzust és egy forradalmat tudott volna csinálni. Viszont azt hiszem, mindenesetre volt valamelyes erkölcsi sikere a dolognak. A közönség nagy figyelemmel és teljes érdeklődéssel hallgatta. Végre is, tizenöt éve csakugyan nem hallhatták itt a demokrácia néhány alapvető fogalmának és problémájának – azt hiszem –, pontos kifejtését. Két kényes pontja volt előadásomnak: szemrehányás a szocialista pártoknak, hogy közvetlenül vagy közvetve ők buktatták meg mindenütt a demokráciát, továbbá a régebbi cikkemben már kifejtett tétel: demokrácia és erőszak antinómiája. Azt gondolom, hogy ezekről a kérdésekről esetleg megindulhatna egy vita a SZÁZADUNK-ban, és jó lenne, ha ehhez Te is hozzászólnál. [...]

A múltkor már futólag írtam Neked Hatvanyval folytatott vitámról⁴. Azt hiszem, ez Téged közelebről érdekel. Arany János szülővárosáról írt egy, különben igen ügyes és szellemes történelmi miliőrajzot, amelynek néhány bevezető sora azonban egyrészt a Színházi Élet színvonalát releválta, másrészt marxí bibliamagyarázat volt. Az egész cikkben csak ezeket kifogásoltam, komolyabb színvonalat és némi elfogulatlanságot kérve tőle. Ő mereven visszautasított minden változtatást és mikor vita közben Rád is hivatkoztam, mondván, hogy a lapot a Te szellemedben akarom szerkeszteni, és Te ezt az osztályharcú dogmatizmust bizonyára kifogásolnád, ő kifejtette, hogy Téged szeret és nagyrabecsül, de sohasem értett Veled egyet és álláspontodat s ezzel az enyémet is elavultnak tartja. Én az ügyet megbeszéltem szűkebb baráti körömmel és, minthogy mindenki nekem adott igazat, nem engedtem. Meglepetésemre Vámbéry⁵ százszázalékosan Hatvany mellé állott, sőt a főszerkesztésről való lemondással fenyegetőzött, ha én „az írói szabadságot” akarom korlátozni. Egy igen meleg és barátságos, de részemről emellett igen erélyes négyszemközti vitában sikerült Vámbéryt ettől eltérítenem. A vita során ő is azt fejtegette, hogy a demokrácia és liberalizmus eszméi ma már elavultak. Megmondtam neki, hogy én mindazonáltal ezeket az elavult eszméket akarom képviselni; az írói szabadság legfeljebb annyit jelent, hogy mindenki írhat olyan ostobaságot, amilyent akar, viszont nem jelentheti a szerkesztő rabszolgaságát, hogy ő bárki ostobaságát köteles legyen közölni. Szemére vettem Vámbérynek, hogy tizenöt év alatt semmit sem tett azért, hogy a régi radikális ideológiát át lehessen menteni; felnőtt egy új nemzedék elég sok többé-kevésbé jóhiszemű emberrel, akik rólunk és múltunkról semmit sem tudnak. Ily körülmények között, mondtam, őneki még akkor is szolidárisnak kellene lennie velem, ha én akár váltót hamisítottam volna az ő nevére. Vámbéry mindezt végül be is látta, és azóta megint szent a béke. Hatvany azonban, bár szintén hangsúlyozza barátságát, azóta nem ír. Majdcsak kibírjuk nélküle is, bár én igyekszem neki megmagyarázni, hogy az ő igazi helye

közöttünk van és hiába ábrándozik arról, hogy csakugyan beházasodhatik a szocialista pártba.

Egy másik vitám, mely szintén békésen végződött, Braun Róberttel volt⁶. Macartney könyvét eredetileg ő referálta volna. Cikkét több okból nemcsak én találtam aggályosnak, hanem Vámbéry is. Sajnos, ő is az írói szabadságra hivatkozva mereven ellenállt minden korrektúra-kívánságnak. Minthogy pedig előzőleg egyszer azt mondta, hogy örül is, ha a cikk nem jelenik meg a SZÁZADUNK-ban, mert máshol el tudja helyezni, visszaadtam és magam írtam meg a referátumot⁷. Róbert cikke ezzel egyidejűleg – bár szintén bizonyos kihagyásokkal – a Nyugatban jelent meg⁸. Az affér végül is teljes barátsággal elsímult, aminek nagyon örülök, mert Róbertet legértékesebb embereink közé sorozom és személyileg is nagyon szeretem. Sajnos, az az érzésem, hogy ő túlságosan nagy súlyt vet bizonyos külföldi összeköttetéseire, amelyek mindenesetre értékesek, de amelyeknek kissé szolgai fű kiszolgálása nemcsak lappolitikai, de magasabb politikai szempontól is – egy későbbi Duna-völgyi békére gondolok – nem látszik helyesnek. ez persze bizalmas. [...]

Felcségem és kislányom nevében is szívből viszonzom jókívánságaidat, Feleségednek kezét csókolva, igaz szeretettel

Ölel

Imre

Jászi Oszkárhoz

1936. július 30.

Kedves Oszkárom!

Köszönöm szíves leveledet s főképpen elismerésedet és velem való szolidaritásodat az Ignotus-vitában⁹. A Te jóváhagyásod nagyon megnyugtatót engem. Megvallom, számomra is kissé fájdalmas volt, hogy éppen övele kellett vitatkoznom, aki hajdan, a régi Nyugaton némileg tanítómesterem és pártfogóm volt és akinek egyéni bajait és nyomorúságait nagyon tudom méltányolni. Mikor első cikkemet megírtam, igazán nem is gondoltam, hogy ez személyileg annyira bántó lenne. A vita hevében eredetileg néhány sokkal élesebb dolgot írtam bele a cikkbe, amelyeket utólag kihúztam. Ennyi erő azonban mégiscsak kellett a cikkbe. Sajnos, Ignotus sokkal csúnyábban reagált rá, mint kellett volna. Itt küldöm Neked az ő két válaszcikkét; azóta megkaptad a Századunk új számát és benne viszontválaszomat. Ez érdemben még erősebb, de ezt már ő, úgy hiszem, nagyon megérdemelte. Lehet, hogy csak túlzás, vagy talán műfogás volt részemről, hogy két újabb cikkét magamra vettem, holott bizonyára nem egyedül nekem szóltak ezek; de annál súlyosabb ez az ő részéről. Felháborított a baloldalnak a „reálpolitika” nevében való lesajnálása, a „két balkéz” című szemtelenség, amely Az Est forradalomkori stílusára emlékeztet. Ezzel a szellemmel, általában az egész újságíró erkölccsel le kellett végre számolni s ha Ignotus tovább okoskodik, még súlyosabb dolgok következnek még több idézet régi írásaiból. És az ő esetétől függetlenül is folytatni akarom a sajtó-„poloskairtást” – azt, amit Karl Kraus csinált s ami csakugyan előfeltétele a szellemi tisztulásnak. Ajánlom külön is figyelmedbe Kolnai cikkét¹⁰; ő egyébként az én első

cikkemnek éppen enyhességét kifogásolta és I.-ről (Ignotus – B.D.A.) nekem írott privát levelében legenyhébb jelzője: „ez a szenny”. Kívüle még mások is sokan gratuláltak mind a két cikkhez, éppen ma pl. Veres Péter, balmazújvárosi parasztfőnök, aki egyebek között azt írja, hogy mikor régebben ő is megírta vagy elmondta itt-ott véleményét I.-ről „ezért most némely baloldaliak antiszemitának tartanak, holott csak annyi történt, hogy megértettem, hogy mit neveznek zsidó újságíróknak...Hogy a „magyar” újságíróknak más alacsony tulajdonságai vannak, az külön kérdés...”. Valóban, magam is el vagyok készülve arra, hogy némelyek, ha engem nem is fognak antiszemitának tartani, de az I.-esetből zsidó szolidaritási ügyet fognak csinálni. Múlt számunkról a Magyar Hírlap már nem közölt kommunikációt, az Esti Kurír – Ignotus Pali jóvoltából – szintén nem. És jellemző, hogy Hatvány Laci ujjongott, mikor I. első válasza megjelent; új cikkem miatt pedig Vámbéry előtt rosszállását fejezte ki. Mint V. mondja, ő teljesen őtestamentumi alapon áll: sohasem fogja megbocsátani nekem, hogy Arany János-cikkében néhány mondatot kifogásolni mertem. Mindezzel persze nem törődhetem.

A hegeli gondolatra, amelyet levelemben érintesz, cikkemben már megpróbáltam reflektálni. Megvallom, mindinkább eltávolodom a pusztai szociológizálástól és általában attól az attitűdtől, hogy a történelemben törvényszerűséget keressünk és feladatunkat a cselekvést illetőleg abban lássuk, hogy ezeknek az állítólagos törvényszerűségeknek érvényesülését elősegítsük, legfeljebb csak humánus eszközöket keresve erre. Nem tudnék most végelegesen állást foglalni ebben a kérdésben, de annyit szilárdan hiszek, hogy ha vannak is ilyen törvényszerűségek, a gondolkodónak nem az a feladata, hogy ezeket tisztelje és hozzájuk alkalmazkodjék, hanem, hogy az erkölcsileg helyes cselekvés normáit hirdesse, akkor is, ha ezek a történelemnek talán előre megszabott útjával ellentétes irányba vezetnek is. [...] És ne felejtjük el, hogy minden sikeres gazdasági történelmi kényszerűségre hivatkozunk. Minthogy sikerült, tehát kellett, hogy így legyen – s ez ellen nincs apelláta; ha mégis szólsz ellene, slemilnek¹¹, vaknak, „weltfremdnek”¹², a legjobb esetben doktrínérnek vagy naív álmodozónak minősítenek, mint most I. engem.

Nem elégít ki az a tétel sem, hogy „egy igazi dinamikus internacionalizmus eszméjével ellenkezik, hogy minden elmaradt nép vagy nemzetiség vagy faj korlátlan szuverenitását hirdessük ama terület felett, melyet véletlenül birtokol”. Mindenekelőtt nem értem a „véletlen” kifejezést – miért inkább véletlen az abesszín birtoklás, mint az olaszoké, angoloké, magyaroké vagy akármelyik népé adott területén? Továbbá: az elmaradtaktól a szuverenitást csak akkor tagadhatnók meg, ha a „haladottaktól” is megtagadjuk. Ez helyes lenne: egy igazi internacionalizmus semmilyen állami szuverenitást sem ismerhet el. Viszont egy ilyen internacionalizmus csak két úton érhető el: vagy egy központi világhatalom útján, ami egyértelmű a földkerekség teljes centralizálásával, bürokratizálásával és mechanizálásával és aminek hatékonyabb és logikusabb formája valóban aligha képzelhető el más, mint a bolsevizmus – vagy pedig a konszenzusnak, az internacionalisztikus kultúrának békés és nyilván lassú penetrációja, oly módon, hogy a szuverenitások, amelyek mégiscsak bizonyos értelemben a szabadság formái és szimbólumai is, elvben megmaradhatnak, de fokozatosan önként korlátozzák magukat. Olyan békés organizmust, amely ezt a folyamatot s vele a gazdasági és kulturális nivellálódást siettetné, nem tudok elképzelni, mert ilyen siettetés mindenesetre csak erőszakos úton történhetik. /.../

Mindezek persze még nagyon kialakulatlan és talán egyoldalú gondolatok. Probléma felvetésed fontosságát tökéletesen elismerem és igyekszem vele tovább foglalkozni. Ugyanúgy, mint azzal a még nagyobb kérdéssel is, amely különben ezzel szorosan összefügg, hogy fasizmus és bolsevizmus között mi legyen az új irány? Egyelőre csak annyi bizonyos – s ezt Kolnai írta meg igen világosan ebben a cikkében – hogy mi mai

gondolkodók szellemileg is nagyon nehéz helyzetben vagyunk. A világ egészen újjáalakul körülöttünk; régi fegyverzetünk nem elegendő, mai harcokban kell edződnünk. Azt persze nem hiszem, hogy az erre való képesség életkortól függne; nemcsak magamat, de Téged sem tartalak még öregnek ehhez és hiszem, hogy írásban és személyesen is termékeny diskurzust folytathatunk ezekről. Sőt azt is hiszem, hogy éppen mi lennénk legalkalmasabbak erre a munkára, akiknek még vérünkben vannak a múlt értékei. [...]

És remélem, hogy jövőre mégiscsak találkozhatunk Európában – feltéve, hogy lesz még Európa, ami iránt bizony én is elég pesszimista vagyok.

Sokszor ölel, Rechának¹³ kezét csókolja

szerető híved

Imre

Jászi Oszkárhoz

1939.VIII.5.

Drága Oszkárom!

Nagy, igaz öröömre szolgál, hogy a Századunk utolsó előtti számát jónak találtad. Azóta bizonyára megkaptad legutóbbi (6) számunkat is, amelyre vonatkozó véleményed szintén nagyon érdekelne. [...]

Az új számban külön is figyelmedbe ajánlom Lengyel Balázs cikkét, amely a Szép Szó köreiben élénk dühöt keltett¹⁴. Fel vannak háborodva amiatt, hogy a Századunk elismeréssel és barátsággal ír az ú.n. falukutatókról. Hosszan magyarázták nekem, hogy Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán és a többiek tehetségtelen senkik, könyveik tele vannak tévedésekkel és ostobaságokkal, nem tudnak írni, stb.,stb. Én ezeket a vádakot igazságtalanságnak tartom. Kétségtelen, hogy ezeknek az embereknek sok hibájuk van, nem is tanultak eleget, de viszont történelmi érdemük, hogy egy elposványosodott korban fel tudták rázni a közvéleményt, beledobván a saját, sokszor csakugyan naív fogalmazásukban újra azt a problémát, amelyet a Te nemzedéked annak idején sokkal magasabb színvonalon vetett fel, de amelynek azóta, sajnos, a mi körünkben számottevő újabb felvezetője nem akadt. Ezek az emberek könyveket írtak a magyar paraszt sorsáról, könyveikkel óriási hatást értek el, büntetéseket kaptak. Néhány tárgyi tévedésük, vagy olykor fellengzős stílusuk szerintem nem elég ok arra, hogy támadjuk őket. Ellenkezőleg: barátsággal kell hozzájuk közeledni, meg kell próbálni nevelni őket.

Mi ebben az irányban sok hibát követtünk el. Szomorú ma elolvasni boldogult Braun Róbert öt és hat év előtti vitáját Illyés Gyulával a dunántúli magyarság pusztulásának kérdéséről¹⁵. Illyés akkor sok naív megállapítással és javaslattal teletűzdelt cikkében mégis intuitív erővel és legelsőnek vette észre a svábság térfoglalását, ami azóta eminens politikai veszedelemmé vált, nemcsak a magyarság, de a progresszió szempontjából is. Szegény Braun Róbert politikai bogarászással és papfroszú logicizálással szállott szembe Illyésnek azóta beigazolt vízióival. Ebben a vitában a Századunk szégyenletesen alulmaradt s bár a Te későbbi cikked¹⁶, valamint Braun Róbert későbbi elismerése Illyés és Szabó Zoltán felé, javított a helyzeten, sajnos, viszonyunk e falukutatókhoz még mindig nem kielégítő. Örömmel vettem hát a fiatal Lengyel Balázs cikkeit, aki érzelmileg közel

áll hozzájuk, [...] szerintem tehetséges író és nekem lelkes tisztelőm. Szeretnék még jobban közeledni hozzájuk, sőt ha a Századunk megmarad, valami együttműködést csinálni velük. Régebbi cikked alapján nem kételkedem benne, hogy ezt Te is helyesled. Mégis szeretném hallani erről véleményedet. [...]

Szeretettel ölel és mindnyájatoknak minden jót kíván

Imre

Wiesmeyer Emilhez¹⁷

Bp., 1943. aug. 22.

Kedves Emil,

végre elkészültem könyvemmel, kívánságodra itt küldöm a kéziratot. Pontosan két évig dolgoztam rajta. Minden sorát, minden szavát többször is megfontoltam. Ha megfelel Neked, add ki, örülnék neki. Ha nem: elteszem jobb (vagy rosszabb?) időkre.

A könnyebb érthetőség kedvéért novellisztikus, naplószerű keretben vitatkozom magammal és a korról azokról az eszmékről, amelyek ma Európa és Amerika lelkében forrnak s amelyek jegyében zajlanak majd a háború utáni világ szellemi és társadalmi mozgalmi. Attól tartok, ezek a harcok igen kemények és keservesek lesznek. Tisztázatlan fogalmak és zavaros célok ütköznek majd össze világszerte. A jóakarátú emberek ma csak arra törekedhetnek, hogy ezek a küzdelmek lehetőleg tisztán szellemi síkon folyjanak. Meg kell találni azt a hangot, amelyen a szocialistákkal (beleértve a szélsőket is, akiket elhallgattatni mindinkább lehetetlenné válik majd), legalább meg tudják értetni magukat azok, akik igazságosabb társadalmat akarnak, de nem a szabadság és humanizmus árán.

A szokványos polgári gondolkodásmód, a merev elutasítás a szocializmussal szemben nem vezet célra, sőt, csak elmérgesíti az indulatokat a másik oldalon. Ideje lenne már letennünk arról, hogy szüntelenül csak dicséérjük a polgárt (beleértve saját fajtámat, a gentryt, továbbá az ú.n. értelmiséget és az arisztokráciát). Ez a magyar illúzionizmus egyik időszzerű formája. S az is kissé naív beállítás, hogy a polgári életforma, a polgári gazdasági rend a legszebb és a legmagasabbrendű, amit csak el lehet képzelni, a szocializmus viszont merő örültség és gonoszság, amely csak kultúrértékeink lerombolására tör. Itt nálunk még ez az általános felfogás; ezért félek attól, hogy a magyar közvélemény túlnyomó többsége teljesen értetlenül áll majd szemben még azokkal a „nyugati” eszmékkal is, amelyeknek győzelme pedig immár az egyetlen remény lenne...

És ezért gondolom, hogy mindenekelőtt szigorú önbírálatra lenne szüksége a polgárságnak. Szálljon magába, lássa be történelmi tévedéseit, sőt bűneit. Ha nem akarja, hogy a szélsőjobb tévelygői után most a szélsőbal fanatikussai üljenek a világ nyakára, segítse vezető szerephez az igazi szellemi elitet. (Nem politikai vezetésre gondolok, hanem felvilágosító munkára és erkölcsi nevelésre.) Mert csak a minden osztályérdektől független, művelt és tiszta jellemű *gondolkodók* találhatják meg azt a *szintézist*, amelyet az

európai lélek mind tudatosabban kíván, de amely felé önkülük megint csak vérben és könnyben botorkálna a vak emberiség: a békés kiegyenlítődést individualizmus és szocializmus között.

Ez a probléma, amint mondani szokták, ma már „a levegőben van”. Bizonyosra veszem, hogy a háború után angolok, franciák, amerikaiak, németek, sőt, talán még oroszok is egész könyvtárakat írnak majd róla. Elsőrendű magyar érdek lenne, hogy ez az új szellemiség a mi tájunkon is *idejében*, sőt ha lehet, elsőnek nyilatkozzék meg.

Ez a könyv mélyebb értelme és célja. Az igazat és a jövőt írtam meg benne. Jól-e, rosszul-e, dönts el Te, vagy döntse el majd a független kritika.

Az esetleges aggályoskodóknak próbáld kérlek megmagyarázni, hogy ne féljenek az igazságtól, mert Magyarországot már csak az igazság ereje, gondolkodóinak szellemi fölénye és európai színvonala mentheti meg.

Ha a könyv megjelenik, bizonyára sok vitát vált majd ki, talán a határokon túl is. Nem félek ettől, állok minden jóhiszemű bírálatot. Csak azt nem óhajtánám, hogy művembe felelőtlen kritikusok előzetesen beleszóljanak. Egyetlen szó sem hagyható ki vagy változtatható meg beleegyezésem nélkül. Ha ilyen kívánság bárki részéről mint sine qua non fölmerülne, akkor inkább ne jelenjék meg a könyv. Majd megjelenik később – bár lehet, hogy akkor már késő lesz...

De ez már engem nem érdek. Én teljesítettem kötelességemet; megírtam a könyvet. Ami tovább sorsát illeti, azt mondom Epiktétósszal: nincs hatalmamban, tehát nem tartozik rám.

Szeretettel ölel barátod

Imre

Jászi Oszkárhoz

Budapest,
1945. szeptember 4.

Drága Barátom,

nyolc hónapja várunk hírt Tőled és próbálunk hírt adni Neked. Ezt a levelet egy Párizsba utazó barátom továbbbítja. [...]

A Magyar Radikális Pártot, mint régi pártunk szellemi utódját, még 1944 novemberében mint földalatti pártot megalakítottuk. Szakasits Árpáddal, aki, az ú.n. Magyar Front vezére volt és akivel bújdosása alatt állandóan érintkeztem, megegyeztem, hogy ezt és a M.F.-hoz való csatlakozásunkat a legközelebbi illegális röpiratban nyilvánosságra hozzák. Közben azonban elkezdődött az ostrom, Sz. és én is Budán rekedtünk, így erre már nem került sor. Ezért ki is maradtunk a Szegeden és Debrecenben megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontból, amelyhez, mint bizonyára tudod, őt párt tartozik: a kommunisták, szocdemek, kiszagdák, a „narodnik” parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt. Az utóbbi igen vegyes társaság; a Bethlen család tagjaitól a terézvárosi Vázsonyi- és Rassay-hívőkön át egészen Supka Gézáig minden fenntartásos demokrata odaszorult. Mi már korábban tisztáztuk, hogy Supkával nem tudunk együtt menni; most már ő is rosszul érzi ott magát, mert a pártot általában reakciónak tekintik és napról-napra – s nem alap nélkül – támadják. Ők is, de a kommunisták, szocdemek, kiszagdák is állandóan hívnak minket, pozíciókat ígérnek, de mi kitartunk, nem lépünk be egyik pártba sem.

Ki az a mi? – kérdezheted. Hát bizony, kevesen vagyunk. A párt ideiglenes elnöke én vagyok, társelnök Kende Zsigmond¹⁸. Az elnöki tanács tagjai: Szekeres János¹⁹, Márfy Ödön, Bernáth Aurél, Pátzay Pál, Geleji Dezső²⁰, Gönczi Jenő²¹, Kun

Zsigmond²² és még néhány újabb ember, akiket nem ismersz. Több régi barátunk, Székely Artúr²³, Dabis László²⁴ nem győzte kivárni már, míg valami szerephez jutunk és otthagytak minket, belépve a szocdem pártba. Nagy Vince²⁵, akire különben nem is számítottunk, kiscigazda lett. És számtalan prezumpatív hívünket vesztettük el azért, mert nem vagyunk részesei a hatalomnak. Hét hónap óta keserves küzdelmeket vívunk. Sajtónk nincs, még egy hetilapot sem tudtunk kapni (hogy miért nem, az külön bürokratikus rémregény), én néhány cikket írtam a Magyar Nemzetbe, amelyek nagy feltűnést keltettek, de özönével jöttek a névtelen támadó levelek, a szerkesztő megijedt, oda sem írok már. A Világ nem a miénk, Supka szerkeszti igen rosszul. Személyi összeköttetéseink a többi párthoz igen jók, de mindeddig nem akartak bennünket érvényesülni engedni, mert mind azt akarják, hogy lépünk be valamelyikükbe. Most mégis úgy látszik, javunkra változott a helyzet, mert most meg akarják engedni, hogy részt vegyünk a választásokon. Meg is kíséreljük, elég jó esélycink vannak, mert sok párt elégedetlenjei ránk szavaznának. Pénzünk azonban igen kevés van, ami eddig kellett, magunk adtuk össze. [...]

Mi mindenesetre mindent megteszünk, ami tőlünk telik. Február vége óta minden nap reggeltől estig jóformán kizárólag a párt ügyeivel foglalkozom. Szilárdan hiszem, hogy a Radikális Pártra igenis szükség van és még jelentős szerep vár ránk. Sok baj van az országban, és a legnagyobb baj az, hogy a közvélemény jelentős része még mindig, sőt újra erősen reakciós. [Jellemző például, hogy mi még egy kéthetenként megjelenő lapra sem tudtunk engedélyt kapni, addig a klerikális iránynak már két hetilapja is van.] Mi az értelmiséget akarjuk megnyerni egy nem-marxista, de becsületes szocializmusnak. Kétszeresen népszerűtlen vállalkozás, mert az értelmiség épp a reakció melegágya. Elég sokat harcoltam már reménytelennek látszó ügyekért; mindig igazunk lett, csak néha már későn. Talán most mégsem lesz késő. [...]

Régi barátaink közül Rácz Gyula²⁶, Vágó József²⁷, György Ernő²⁸, Beck Salamon²⁹, Kégl János³⁰ és még sokan mások megvannak. Kinszki Imréről³¹ nincs hír; nagyon sajnáljuk és nagyon hiányzik. [...] Braun Róbert lányát megölték; Mónus Illést is, aki a legképzettebb szocialista volt és akivel az elmúlt években igen mély és komoly barátságot kötöttem. Végtelenül sajnálom őt és halála nekünk is nagy kár. [...]

Felélesztettük a Társadalomtudományi Társaságot. Elnökké Vámbéryt választottuk, az ügyeket egyelőre egy öttagú intézőbizottság vezeti: Szekeres, Gönczi, Székely Artúr, Noszlopi László és én. Igyekszünk kiadni újra a Századunkat vagy a Huszadik Századot.

Vámbéryt, Károlyit nagyon várjuk. Kérlek, ha lehet, közöld velem Rusztem címét. És jöjjetek, jöjjetek minél előbb. Te is, sőt legelső sorban Te, legalábbis látogatóba. [...]

Nagyon-nagyon örülnék barátaimmal együtt, ha viszontláthatnánk. Mint vendégre is, óriási szüksége lenne Rád Magyarországnak – és a Magyar Radikális Pártnak. Jöjj, jöjjetek! Most már talán mégsem lehetetlen ez.

Bízom abban, hogy mindnyájan jól vagytok. Recha asszonynak kezét csókolom, Téged Gyurival, Andrissal³² együtt a régi, nagy szeretettel ölel

igaz hívéd

Imre

Drága Oszkárom,

[...]

Az történt, hogy a Huszadik Század további megjelenését mégsem engedélyezték. Megkaptam a szabályszerű elutasító határozatot. Indokolás nem volt; szóbelileg az egyik tisztviselő azzal indokolta, hogy magánszemély nem kaphat lapengedélyt (ez nem áll, a rendelet kivételes esetekben módot ad rá, s én úgy vélem, megérdemlem a kivételt; tény viszont, hogy tudomásom szerint csakugyan senki nem kapott) – a másik úr, az illetékes államtitkár, a papírhányra hivatkozott. Szerényen megjegyeztem, hogy a Pesti Izé című vicclap egy számahoz kb. hatszázszor annyi papír kell, mint nekünk, vagyis ennek a hetilapnak egy száma annyit fogyaszt, mint mi négy év alatt. Természetesen nem hagytam ennyiben a dolgot. [...] Már előbb sürgönyöztem Párizsba és Washingtonba, azt kérve, informálják Dinnyés miniszterelnököt személyemről, a lapról, múltbeli közös harcainkról. Ruzssemről nem kaptam választ, felteszem azonban, hogy ő tényleg tett valamit. Károlyi viszont azt sürgönyözte, hogy titkára, Havas³³, Pestre utazik és közli velem válaszát. Havas nem jelentkezett nálam, megtudtam azonban, hogy K. nem akar interveniálni, nem tartja helyesnek a lap irányát és azt óhajtja, egyezzem meg a T.T.-vel. (Társadalomtudományi Társaság – B.D.A.) [...] Ezek után Révai Józsefhez fordultam. Eddig mindössze egyszer, 1945 nyarán beszéltem vele. Tudtam, hogy egyes barátaim azóta, s éppen legutóbb is, élénk erőfeszítést fejtettek ki abban az irányban, hogy Révai előtt engem jobboldalinak állítsanak be. Beszélgetésünk több mint egy óráig tartott és rendkívül érdekes volt. Nagyon kedvesen fogadott. Nem tudta, vagy úgy tett, mintha nem tudná, miért jövök, és aktuális politikai kérdésekről kezdett beszélni. A Supkával tervezett fúzióról, majd Rólad; nagyon sajnálja, hogy nem tudott találkozni Veled. Azt kérdezte volna Tőled, hogy Te, aki 18-ban és 19-ben oly közel álltál a szocialistákhoz, miért fordultál most élesen ellenük, és miért fedezed a Szovjetunió-ellenes amerikai politikát. Természetesen igyekeztem megmagyarázni neki álláspontodat. Nagy figyelemmel hallgatta. Sok egyébéről is beszélünk; egy óra alatt letárgyaltuk az egész világhelyzetet, a marxizmust, villámgyors párbeszédekben, félmondatokból kitűnően megértve egymást. Elmondtam 1919-es esetemet: a külügyminisztériumban én voltam az egyetlen, aki nyíltan megmondtam, hogy nem vagyok kommunista, nem is leszek, nem lépek be a pártba – viszont azért ítélt állásvesztésre az ellenforradalom, mert ugyancsak én voltam (állítólag) az egyetlen, aki aláírtam azt a nyilatkozatot, hogy kész vagyok fegyverrel is megvédeni a tanácsköztársaságot Horthyék ellen. (Mások is aláírták, de egyedül én vallottam be.) Most is ez az álláspontom, mondtam; most sem vagyok és nem leszek kommunista, de a reakcióval szemben veletek vagyok. Most könnyebb a helyzet, válaszolta Révai, mert most nem egy kommunista kormány, hanem a népi demokrácia mellett kell optálni. Igen, feleltem, de ha megint egyeduralomra törekedtek, az épp olyan örülség lesz, mint 1919-ben volt. A Rad. Pártnak, mondtam, nem az a hivatása, hogy a kompárt fiókja legyen. Ha mi ugyanazt mondjuk és csináljuk, mint Ti, miért lépjen be valaki hozzánk, miért ne lépjen egyenesen a kompártba, ahol ezenfelül még védelmet és pozíciót is kaphat, amit mi nem tudunk adni? Ezt R. teljesen elfogadta. Még sok mindenről beszéltem teljesen őszintén és láthatólag jó hatást tettem rá. Végül rátértem a H. Sz. (a Huszadik Század - B.D.A.) ügyre és közbenjárását kértem az illetékes államtitkárnál, aki szintén a kompárt tagja. (Ez egyébként igen kedves ember; már előzőleg írt nekem, hogy adjam ki nyugodtan a decemberi számot, aztán majd januárban „rendezzük a dolgot”. Ezt az interim elintézését azonban nem fogadtam el.

R. először szintén azt tanácsolta, egyezzem meg a T.T.-vel. Azt akarod, hogy még egy marxista folyóirat legyen? – kérdeztem. Nem, mondta mosolyogva, csakugyan van elég. Én is azt hiszem, feleltem; a T.T.-vel való kooperáció azonban ezt jelentené; a H.Sz.-nek pedig épp az a létjogosultsága, hogy független. Igazad van, mondta Révai, és valóban nagyon rosszul festene, ha a demokrácia korában a H. Sz. megszűnne. Közben fogok járni, hogy minden megszorítás nélkül neked adják ki az engedélyt. Meg is tette és két nap múlva meg is kaptam. Egy elejtett megjegyzéséből rájöttem, hogy aki az ügyet eredetileg el akarta gáncsolni, az pártombeli képviselőtársam és páholytestvérem³⁴ Sz. J. (Szekeres János - B.D.A.) volt.

[...]

A Révai-diskurzus egy kedves epizódja: A polgárról beszéltünk, én könyvem szellemében, mire R. megjegyezte: nagyon igazságtalan vagy, hiszen minden szép és nagy dolgot az utolsó háromszáz évben a polgárság alkotott. Örülök, feleltem, hogy most az egyszer ugyanazt mondod, mint Jászi. (Viszont fenntartom, hogy a mai polgár nem hivatkozhatik ősei érdemére. Hiába, nem tudom leküzdeni ezt az ambivalens érzést. A magángazdálkodást és a polgári életformát – nagyobb részében – jónak, értéknek tartom, de a konkrét polgárok túlnyomó többsége undorító lény. Újra átolvastam most a könyvemet. Rengeteg fölösleges rész van benne, roppant bőbeszédű az egész, de minden érdemleges tételét ma is vallom.) [...]

Még egy szót a magyar politikához: Kétségtelen, hogy mi tovább mentünk, mint helyes lett volna. De magam is úgy látom, hogy valóban tovább is kellett, sőt ezután is még tovább kell mennünk, mert itt az igazi demokrácia lelki alapjai mindig hiányoztak és ma is hiányoznak. [...]

Elkésve, de annál nagyobb szeretettel kívánunk mindnyájatoknak szerencsés új évet, főleg egészséget és önbizalmat. (Attól tartok, súlyos hónapok jönnek, de őszre enyhébb lesz a levegő.)

Igaz szeretettel

Imre

Jászi Oszkárhoz

Budapest,
1948. március 25.

Drága Oszkárom,

[...]

Azzal kezdem, hogy a Te megrendültségedet tökéletesen értem. S hogy mélyen érzed és vállalod az erkölcsileg valóban elkerülhetetlen és szerinted utolsó kötelességet: leszámolni a keleti ideológiával, ennek kapcsán a mai helyzetbe került Magyarországgal (sőt ebből indulva ki) és ezen belül politikailag velünk, azaz pontosabban velem is. Nos, ha csupán szubjektív szempontból nézném mindezt, azt kellene mondanom, hogy ez rám nézve gyakorlatilag valószínűleg igen hasznos lesz, mert egy védekező argumentumot ad a kezembe az esetre, ha miattad támadnának (ami egyébként mind tudod, már meg is kezdődött). Hogy ez mennyit fog érni, azt persze senki sem tudja, mert ha valakit

támadni akarnak, ahhoz nem kellene okvetlenül tények; néha ürügy is elegendő. Mindez azonban engem a legkevésbé sem izgat; fatalista és sztoikus vagyok, de ezenkívül optimista is. Épp ezért nem is hiszem, hogy valaha is hajlandó lennék valami ünnepélyes megtagadó nyilatkozatot tenni, azon túlmenően, amit máris tettem: hogy bármennyire tisztellek és szeretlek, nem vagyok azonos Veled, sokban nem is értünk egyet és tehát a Te nyilatkozataidért engem éppoly kevésbé lehet felelőssé tenni, mint mondjuk Trumanéért vagy a római pápáért. Ha ez elég jó, ha nem, nem tehetek róla.

Szerintem fontosabb a probléma objektív része. Mi az, amiben egyetértünk és mi az, amiben nem? [...] Én az alapvető, leglényegesebb kérdésekben változatlanul egyetértek Veled. A polgárról írt szigorú kritikám ellenére (amit, ha nem lenne most a polgárság ilyen kínban, kedvem lenne újabb adalékokkal kibővítve megismételni), változatlanul hiszem, hogy a polgári demokrácia igenis haladóképes lehetne és jobb, mint az ú.n. népi demokrácia. Némi leegyszerűsítéssel tehát nyugodtan nevezhetném magamat radikális polgárnak – és mindenestre százszázalékosan demokrata vagyok. A demokrácia elsőrendű kritériumának pedig, éppúgy, mint Te, az erkölcsi alapelvek tisztelétét, a kategórikus imperatívuszokat tekintem. [...]

Ennyit az elvekről. Most térjünk rá a politikára. Mit lehet ezekből az elvekből megvalósítani, vagy megmenteni még, és mit lehet belőlük egyáltalán hirdetni ma? Nem kétséges, hogy ma nálunk (s az egész Keleten) nem egy polgári vagy nyugati vagy „metafizikai”, „tisztá” demokrácia van, hanem a *negyedik rend forradalma folyik*. És bár én minden rokonszenvemmél, szívvel-lélekkel a negyedik rend mellett érzem magam (hiszen ezért vagyok nem egyszerűen „polgár”, hanem *radikális* polgár): minthogy másfelől demokrata is vagyok, ezt a forradalmi módszert nem tartom helyesnek. Sem magyar, sem világvizonylatban. Sőt veszélyesnek és végzetesnek tartom épp magára a negyedik rendre nézve, elsősorban. De még magát a végcélt sem tartom üdvösnek; mindenki tudja, hogy nem vagyok kommunista, még szociáldemokrata sem, az egész marxí elméletet csak nagyon részleges igazságnak tartom; a gazdasági szabadságot – persze monopólizmus nélkül – a dolgozó tömegek szempontjából is célszerűbbnek tartom, mint a szocialista etatizmust, stb., stb.

Márc. 27., nagyszombat, ma folytatom. Napok óta halálra idegesít a téma, nem tudom sem erre, sem egyébre koncentrálni magam. Elhíheted, hogy életem legnehezebb és napról napra súlyosabbá váló problémája ez: ily körülmények közt mit tegyek, mit tehetek? Álljak ellent, vagy disszidáljak (ha lehet)? Antidemokratikus ellenállásra nem vagyok hajlandó; a demokratikus elv engem akkor is kötelez, ha a hatalom egészen le is fog térni róla. A disszidálás sem oldana meg semmit: külföldön, például Amerikában a magam baloldali demokráciájával éppoly talajtalanul lebegnék az űrben, mint idehaza, mert természetesen sem a jól megalapozott jobboldali emigrációhoz, sem az azzal szövetkezőkhöz nem lennék hajlandó csatlakozni; s legkevésbé sem akarnék külföldi fedezékből egy atomháborúra spekulálni, amelynek szerencsétlen hazám lenne megint egyik hadszíntere. Ha ma külföldön élnék, legfőljebb teoretikus írói tevékenységet fejtenék ki, aminek ott is aligha lenne nagy keletje – s amit bizonyos mértékig itt is tehetek még. Marad tehát a demokratikus ellenállás, azaz a tárgyilagos és jószándékú kritika, javítani-enyhíteni-próbálás, érvekkel. Természetesen ez is egyre nehezebbé válik, mert a hatalmon levők mind kevésbé hajlandók disztingválni a jóindulatú kritika és a rosszindulatú, reakciós és antidemokratikus ellenzékiség között – s ez az ő szempontjukból érthető is, mert a jóindulatú kritikus is, pusztán azzal, hogy kritizál, a konkrét esetben menthetetlenül egy platformra kerül az egész demokrácia ellen acsarkodó jobboldallal. [...]

Márc. 28. – Marad, mint utolsó lehetőség, a teljes visszavonulás. Ez meg is fog történni, amint úgy látom, hogy nem tudok többé semmit sem használni. De ezt a végletekig meg kell kísérelnem. [...]

Egyéni problémám sokkal egyszerűbb lenne, ha például orvos lennék. Nem kétséges, hogy még egy totális kommunizmus idején is igyekeznék teljes gonddal gyógyítani a betegeket, elejét venni a járványoknak stb. És igen aljas lenne az az orvos, aki azt mondaná: Ezt a rendszert én helytelenítem, tehát haljanak csak meg az emberek, nem segítek rajtuk, annál hamarabb bukik meg az adott politikai irány. Nem vagyok orvos, de ilyen értelemben az orvosi etikát tartom kötelezőnek magamra is: segíteni, ahol lehet, függetlenül attól, hogy ki a miniszterelnök és melyik párt van uralmon. Az ország nem csupán egy társadalmi rendszer; az ország mindenekelőtt csakugyan ország, tízmillió élő ember.

Úgy gondolom egyébként, mindebben nagyjából egyetértünk; ez a „tisztas utilitarizmus”, amiről írtál, s amit ha nem vetsz meg bennem, akkor ezt úgy értelmezem, hogy ha Te itt élnél, s fly körülmények közt, ugyanezt próbálnád gyakorolni. De hát nem élsz itt s én viszont megértem, hogy odakint más feladatot látsz magad előtt; „szordínó nélkül beszélni” stb. Ebbe, mint mondtam, nem tudok beleszólni. De azt szeretném, hogy amint meghallgatsz másokat, hallgass meg most és ezután is, ha még lehet, engem is. E hosszú levél végén már csak néhány rövid megjegyzésem lesz:

1. Féltetek a fogalmi megmerevedéstől. A politikában nincsenek százszázalékos igazságok, nem angyalok és ördögök állnak egymással szemben. „Kelet és Nyugat közt – írod – az ellentét áthidalhatatlan.” Szerintem még mindig át lehetne hidalni, ha Keleten és Nyugaton is több szavuk lenne a gondolkodóknak és kevesebb a politikusoknak. Ha erre talán azt mondd, hogy Nyugaton szabad gondolkodni, Keleten nem, akkor ezt kérdelem: micsoda igazán jót, emberjavítót és világon segítőt termelt az elmúlt három év alatt a szabad nyugati szellem? Kidolgozta-e valaki a kapitalizmus és a szocializmus közti szintézis elméleti tervét, amit Te a legfőbb feladatnak tartottál – s nyomodban én is? S minthogy még senki sem dolgozta ki, nem ez lenne-e inkább a gondolkodók feladata (a Tiéd is), mint az, hogy a politikába merülve, maguk is segítsenek kiélezni a világnézeti, végeredményben háborús polarizációt? [...]

2. Azt írod: „Nektek a függöny mögött lehetetlen az igazi helyzetet megértenetek”. Legalábbis ami engem illet, azt hiszem, ez a lebecsülés kissé túlzott. Intuícióm harminc éve elég érzékenyen szokta felfogni a távoli hullámokat is; úgy érzem, most is elég pontosan tudom, mi van a világban. Ezen kívül minden nap olvasom, tanácsodra, a New York Herald Tribune-t; Armstrong kitűnő és Lippmann érdekes könyvén kívül számtalan egyéb nyugati könyvet és lapot is ismerek – nem is szólva arról, hogy néha gondolkozni is szoktam, naponta úgy három-négy órán át. E lapokból és könyvekből egyebek közt azt is látom, hogy a közfelfogás sok tekintetben Amerikában sem egyértelmű, még kevésbé Nyugat-Európában. Hogy pedig itt nálunk mi van, azt közvetlenül érezzük és látjuk minden percben. Mernék olyan szerénytelen lenni, hogy azt képzeljem: egy gondolkodó és látó magyar, aki hetek alatt éveket öregszik a hónapok alatt egy életnyit tapasztalhat, legalább olyan jól érti az „igazi helyzetet”, mint egy átlagos New York-i man of the street.

3. Talán nem inkompetens beleszólás, hanem csak a tanítvány és barát szerény tanácsa: Ha lehet inkább a tudomány, mint a politika színvonalán foglalkozz a magyar dolgokkal. Inkább a nemzetközi tekintélyű magyar gondolkodó, mint az „amerikai öntudatában megerősödött” előkelő idegen szemével nézd az óhazát. Jászának, a filozófusnak és szociológusnak tekintélye ellenfelei szemében is töretlen; a többé-kevésbé mindig szubjektív „politicizmust” viszont könnyű kikezdeni. Kár lenne végleg elszakadnod;

ez keserű egyéni kielégülés lehet, de nem használsz vele az országnak s azt hiszem, a világnak sem. Egészen magas állásfoglalással, most vagy később, talán igen.

4. Ehhez kapcsolódik az a javaslatom és kérésem is, hogy a mai emigránsokkal lehetőleg ne tarts fenn intim kapcsolatot. Nemcsak Nagy Ferenczel ne – aki úgy tudom, egészen Eckhardthoz csatlakozott – hanem a többivel se. Egyikkel se. Számos adalékkal bizonyíthatnám, személyes tapasztalataimból is (ha nem utálnám az intrikának még ilyen fajtáját is), hogy mily mélyen alattad állnak valamennyien, mind intellektus, mind erkölcs tekintetében. Méltatlan lenne, ha Téged használnának faltörő kosként. Splendid isolation! Areopág légy, ne pedig egy politikai információs iroda központja. És úgyszincs szükséged az ő casuistikus információikra.

[...]

Változatlanul szeretlek; tudom, hogy Te is és ez a fő. A nagy gesztusokat pedig hagyjuk.

Szívből ölel

Imre

Jászi Oszkárhoz

Budapest,
1949. május 27.

Drága Oszkárom,

[...]

Kissé gúnyos megjegyzésed a törvényhozásban való részvételemről némileg időszerűtlen, minthogy képviselői mandátumom megszűnt és az új választásokon mégcsak jelölt sem voltam. Ugyanis semmit sem tettem az irányban, hogy legyek, igaz hogy ellene sem. Így hát az a jókívánságod is tárgyitalan, hogy Isten adjon erőt hozzá és örömet benne. Örömet eddig sem kértem tőle; megelégedtem a magam nyugodt lelkiismeretével. Azt hiszem, mandátumomat a múlt választáson megérdemeltem; eléggé megdolgoztam érte. Szegeden és környékén akkor számtalan beszédet mondtam; Miskolcon pedig, ahova pártunk akkori zászlóvivője, Peyer nem mert lejönni, mert a szocdem. munkások megveréssel fenyegették, kb. 3000 főnyi tömeg előtt (a szocdemek ugyanabban az órában tartott gyűlésén legföljebb 1000 ember volt), fenyegető közbekiáltások közepette több mint egy órán át álltam egyedül a vihart, egy fél óra múlva már lelkesen éljeneztek s a végén méginkább. Ezen a két helyen első pótképviselő lettem, tehát mandátumomat nem is Peyer emigrációjának köszönhettem, mert vagy az egyikről vagy a másikról mindenesetre le kellett volna mondania javamra. Másfél év alatt két beszédet mondtam a parlamentben; mindegyikért vállalom saját lelkiismeretem előtt minden időben a felelősséget.

A múltat tehát nem bánom, viszont semmi kedvem sincs ahhoz, hogy akár a közeli, akár a távolabbi jövőben részt vegyek megint a politikai életben. Az én levegőm a szellem, nem a cselekvés. Legfeljebb egy olyan korban tudnék talán cselekedni is, amelyben a szellem uralkodik. Ez a kor pedig tökéletesen szellemtelen, a Keleten és a Nyugaton egyaránt. És minthogy viszont végső soron mégiscsak a szellem vezetheti a

világot, ezért nem jöhet ki semmi jó a mai helyzetből, akárhogyan alakul is a közeljövő világpolitikája. Ha nem nagyon szerénytelen ez a kérésem, lapozd át kérlek még egyszer az általad keményen megbírált könyvem³⁵. Látni fogod, hogy minden benne van, pontosan megjósolva, ami azóta történt (pedig 1941 és 43 között írtam), sőt az is, ami ezután fog történni. Az emberiség megint elszalasztott egy „lucidum intervallumot”, s így nem következtethet más, mint a világnézetek, eszmék és politikai rendszerek tartós záravara, szerintem még hosszú időre. Tolsztoj egy régi jóslata szerint ugyan a század közepe táján megindul egy nagy szellemi tisztulás; én azonban inkább hiszek annak a horoszkópnak, amelyet vagy 25 évvel ezelőtt készített valaki rólam, aki nem ismert, sőt a nevemet sem tudta, és amely sok már bevált jóslatán kívül azt a biztató hírt is közölte velem, hogy eszményeim teljes mértékben meg fognak valósulni, mégpedig pontosan 2760-ban Krisztus után. Hát addig elég időm lesz pihenni, úgyhogy politikai tevékenységemet erre az inkarnációra mindenestre befejezettnek tekintem.

Magam nem vagyok ugyan asztrológus, de úgy látszik végzetem, hogy 35 év óta mindent világosan előre látok és megjelent írásaimban, amelyek persze majdnem mindig a nagyközönség teljes közönyének örvendtek, ezeket mindig meg is írtam. Csak az időpontban tévedtem néha; pl. az első világháborúban a bukást jóval korábban vártam s már 1936-ban írtam „a fasizmus alkonyáról”³⁶. Úgy látszik, akkor is ilyen perspektívikus tévedés áldozata lettem, amikor a felszabadulás után politizálni kezdtem, hosszó progresszív békét és világszerte az értelem uralmát remélve. Ezúttal, ha a fenti horoszkópnak igaza van, kb. 800 esztendő t tévedtem. Hát igazán ideje, hogy ennek levonjam a konzekvenciáját.

Elég kár volt, hogy eddig is ezen a területen tévelyegtem. Nem tudom, van-e időm arra, hogy visszatérjek régi, titkos szerelmemhez: a filozófiához. (A könyv utolsó mondataiban egyéni sorsomat is megírtam.) Pedig itt talán tudnék még valami hasznosat adni a világnak, vagy legalább szegény kis hazámnak. A jövő majd ezt is eldönti. [...]

A régi szeretettel ölel:

Imre

Lesznai Annához

Budapest,
1956. július 17.

Drága Málikám,

[...]

Most csak drága Oszkárunkról akarok írni. Rechának már két levelet írtam; szeretném tartani benne a lelket. Arra kértem, ne adja fel szívében Oszkárt. Hogy az infekciót legyőzte s ily súlyos állapotban is életben maradt, azt bizonyítja, hogy akar még élni; ez pedig azt, hogy Isten is így akarja még. [...]

A külső körülmények azonban lesújtók. Mindenekelőtt ezeken kell, Málikám, sürgősen és gyökeresen változtatni. Borzadok, ha rágondolok, hogy ez a nagyszerű ember, az én szellemi apám, egy „rest home”-ban tengődjék, ahol bizonyára nem kaphat sem elsőrangú orvosi kezelést, sem igazán gyöngéd ápolást. S ahol az első perctől fogva, amikor odekerül, már alighanem sokan várnak egy újra megüresedő ágyra ... Így persze

aligha gyógyulhat meg a drága öreg. De hát menthetetlenül így kell-e ennek lenni? Nem tudom hinni. Megértettem leveledből, s előbb is tudtam, hogy Amerikában a gyógyítás pénzkérdés, pénzetek pedig egyikőtöknek sincs. *De Oszkár sorsa nemcsak a Ti ügyetek, hanem mostani hazátoké is.* Sőt, elsősorban az övé – éppen mert Oszkár ily szegény. Örök szűgyene lenne az Egyesült Államoknak, ha ez a kiváló fia, szellemi elite-jének egyik legjobbjá, ily nyomorúságosan fejezné be életét – anélkül, hogy az állam és társadalom mindent elkövetnének, ami csak elképzelhető, a megmentésére. [...] A legsürgősebben meg kell indítani egy társadalmi vagy hivatalos akciót, vagy mind a kettőt párhuzamosan, hogy Oszkárt igenis megmentésék. Hogy legalábbis az oberlini kórházban, de lehetőleg a legjobb ilyen intézményben a legszakosztottabbban kezeljék és ápolják. Vagy akár otthon, ha így látszanék a legjobbnak – annyi ápolónővel, amennyire szükség van. Vagy, ha veszély nélkül szállítható (talán repülőgépen), akkor vigyék New Yorkba vagy más nagy egyetemi városba, ahol a legjobb orvosok vannak. Mi az a „rengeteg” pénz, ami ehhez kellene? Néhány ezer dollár. Képtelenség, hogy ily nyomorult összeget – de akár néhány tízezret is, ha kell – egy erélyes és jól átgondolt akcióval ily célra nem lehetne a világ leggazdagabb országában összehozni.

Ezt az akciót Neked kell elindítanod, Málikám, mégpedig a legsürgősebben. Sem Recha, sem a fiúk nem alkalmasak rá. Perszé nem úgy gondolom, hogy Te közvetlenül és személyesen intézd. Hanem Neked kellene kitalálnod, okos barátok tanácsát is kikérve, hogy ki vegye a kezébe, ki kezdje el és hogyan. Talán maga az Oberlin College, vagy valamely tudományos csúcsintézmény, az egyetemek valamely közös szerve; talán a közoktatásügyi departmenet vagy személyesen annak államtitkára (ha jól tudom, így nevezik ott a minisztert) – egy vagy több tudományos kiválóság, professzor kolléga, aki Oszkárt szereti és jól ismeri – én innét persze nem tudom megítélni, melyik út és mód lenne a legjobb, de bizonyos, hogy számtalan lehetőség van, és minél többet meg kell próbálni. [...] És miért ne lehetne magához a Presidenthez fordulni, illetve őhozzá is? Rendelkezési alapjának, gondolom, fél napi összegből fedezni lehetne az egész költséget, hosszú időre.

Eszembe jut 1918. Csinszka fölkereste Oszkárt a minisztériumban: Ady nemcsak súlyos beteg, hanem nyomorog is. A minisztertanács Oszkár előterjesztésére százezer korona nemzeti segílyt szavazott meg a haza és a forradalom nagy költségének. A jegyzőkönyvbe bevették, hogy mivel erre az összegre „nincs költségvetési fedezet”, a miniszterek saját személyükben együttesen vállalják érte az anyagi felelősséget, ha valamely hatóság netalán kifogásolná ezt az ajándékot. Az októberi forradalom egyik legtisztelietreméltóbb gyámoltalansága volt ez. De mindenesetre az akkori százezer korona mai dollárban többet tett ki, mint amennyire ma Oszkár egy évi kitűnő ápolásához szükség lenne. Nem tudom elhinni, hogy az amerikai kormány gyámoltalanabb lenne, mint a magyar októberisták voltak. [...]

Imádkozzunk tovább is Oszkárért. De ne egyedül Istentől várjunk mindent, hanem cselekedjünk is. [...]

A régi nagy szeretettel ölel

Imre

Kedves Arnold bátyám,

[...]

Bizonyára hallottad a szomorú hírt, hogy szegény Oszkár nagybeteg. Ennél is szomorúbb azonban, hogy szakszerű, gondos kezelésére és ápolására nincs pénz. Máli, s előzőleg egy jólkereső ottani barátom is azt írta, hogy Amerikában gazdag családok is tönkremennek egy hosszú betegségben. Úgy látszik, ez is szükségszerű következménye annak a híres „amerikai életformának”, amelyért – a maga egészségében – igazi demokrata nem rajonghat. Oszkárt egy ideig az oberlini kórházban ápták, de ennek havi kb. 440 dollár költségét sem győzték, s így végül is az ottani rest home-ban helyezték el. Ugyanott, ahol anyósa sínylődött két és fél éven át, haláláig. A drága öreg évek óta attól rettegett, hogy ő is erre a sorsra jut, és csakugyan így lett. Ez a rest home, úgy gondolom, valami szegényház-féle. Relatív szerencse, hogy nincs világos öntudata. De, mint hallom, újabban néha már hosszabb időre kivilágosodik az elméje. Ha rájön, hogy hol van, az lelki katasztrófa lesz.

Megpróbáltam innét megmozgatni egyeseket és intézményeket O. érdekében. Többek közt Polányi Misinak is írtam, aki New York-i orvosbarátunkra, Holló Gyulára bízta egy akció elindítását. De úgy látom, ezekkel az amerikai kispolgárokkal nem sokra lehet menni. Az „életformák” bővületében élve, természetesnek találják és nem látnak semmi vérlázítót abban, hogy ugyanakkor, amikor százmillió dollárt költenek egy ostoba propagandára, állam és társadalom nem tudnak két- vagy háromezer dollárt összehozni arra a célra, hogy egy kiváló ember, új hazájának hű és megbecsült fia, korszerű kezelést és gondos ápolást kaphasson. [...] Én nem tudok belenyugodni abba, hogy így kellene pusztulnia ennek a nagy és tiszta embernek, csak azért, mert mindig becsületos volt és élete végéig oly szegény maradt, mint a tempolom egere.

Az amerikai barátok, úgy látom, azzal nyugtatják meg kispolgári lelkiismeretüket, hogy úgysem lehet érdemlegesen segíteni rajta; a betegség egy vagy két évig is elhúzódhat, de bármikor halállal is végződhetik, s a progresszív agyérelmeszesedést nem lehet gyógyítani. Hát lehet, hogy így van, de szerintem akkor is meg kellene próbálni mindent, hogy hátha mégis el lehet érni valamit – hiszen minden betegség individuális, s Oszkárban még most is maradt lelkerő: folyton arról beszél, hogy folytatni akarja munkáját, remek önéletrajzát. De még ha orvosilag csakugyan reménytelen lenne is az esete, akkor is legalább arról kellene gondoskodni, hogy tűrhető körülmények között, nem ilyen lesújtó környezetben, gondos ápolás mellett élje le hátralevő idejét. Ha ezt az álláspontot helyesled, akkor arra kérlek Arnold bátyám, hogy ha netalán vannak megfelelő összeköttetéseid, próbáld Te is azokat megmozgatni ebben az irányban. [...]

Nemrégem kezembe került A Munka Szemléje c. régi hetilap (Diener-Dénes József) néhány régi száma. Két kitűnő cikket olvastam benne (1907.), az egyik Románia címmel az ottani parasztmozgalmakról, a másik A dupla csutora címmel a magyar cselédtörvényről szólt. Mennyivel okosabbak voltatok ti és mennyivel jobban tudatok írni, mint mi, az utánatok következő, dekadens és lecsúszott nemzedék!

Remélem, Arnold bátyám, Ti mind a ketten jól vagytok.

Isten áldjon benneteket. A régi tisztelettel és szeretettel köszönt és kedves lányodat is szívből üdvözlí

hívetek

Imre

Lesznai Annához

Budapest,
1957. március 14.

Drága Málikám,

tegnap múlt egy hónapja, hogy Oszkárunk meghalt, s csak ma köszönöm meg szomorú és szeretetteljes leveledet. Szegény Recha is azonnal értesített; öt napig tartott, amíg frni tudtam neki. Bocsáss meg Te is a késésért. Mind a kettőnket nagyon lesújtott s engem egészen szét is zilált a hír. Anyám halála óta senkit sem gyászoltam meg ennyi könnyel. És még mindig nem tértem teljesen magamhoz.

Talán jobb is lenne, ha nem magamhoz térnék, hanem őhozzá. Azt írtam neki egyszer: három ember áll hozzám legközelebb az életben; az egyik ő. Tudom, élhetek tovább s talán kell is még a másik kettőért. De Oszkár nekem nemcsak szellemi apám volt, mesterem, vezérem és a legigazabb barátom – talán az egyetlen, aki feltétel nélkül szeretett. Számomra ő szimbólum is volt. Ő tartotta bennem, egyedül a létezésével is, a lelket arra, hogy akarjak és próbáljak még mindenkiért is élni. Ehhez most már nincs bizalom bennem.

Mennyit imádkoztam, hogy megérje még az idei születésnapját. Valami babonás sejtelmem volt, hogy akkor tovább is életben marad. És akkor talán megéri még a távoli húsvétot is, amikor öntudata legalább egy pillanatra felvillan majd, és kárpótolja mindenért. De hát az ember hiába imádkozik azért, amit nem érdemel meg. Most már tudom, hogy nem őerte imádkoztam, hanem magamért. Hogy ne jöjjön rám ez a csapás – ne még. Oszkárnak így jó. Hiszem, hogy a halál jótétemény mindnyájunknak. S ő régen kiérdemelte már. Betöltötte hivatását, és most már nem szenved és nem csalódik többé. A húsvétot, ha eljön, Isten öléből látja majd. Ő semmit sem veszített, csak mi veszítettük el őt. Feltétlen jósága milyen melegen áradt, nagy szelleme milyen töretlenül ragyogott még legutolsó leveléből is. Nem őt sajnálom, aki eltűnt az örök fénybe, hanem magamat, aki itt maradtam a sötétben.

Talán még a veszteségnél is jobban fáj, hogy nagy szeretetét nem érdemeltem meg. Bölcsességéért, jóságáért, semmit sem tudtam adni. Levelezésünk csak nekem volt öröm, nehézkes metafizikai fejtegetéseim nem nyugtatták meg kétségeiben. Legutolsó levelében mégis ezt írta: „sokat tanulhatnék tőled” – s még alá is húzta. Ez volt utolsó nagy ajándéka. Bizonyos, hogy komolyan gondolta, de valójában ez mégis csupán a szeretet túlzása volt. [...]

Ha Isten ad még időt, erőt és alkalmat, szeretnék egyszer végre teljes és tiszta képet adni hazánknak Oszkárrol és élete művéről³⁸. Rechának is megírtam ezt. Őt nem akarom most még kérdésekkel terhelni; Téged is egyelőre csak arra kérlek, tegyetek el külön az

én számomra is minden cikket, megemlékezést, amely most róla megjelent. És nagyon hálás lennék, ha elküldenétek posthumus könyvét (nyilván a Tyrannicide³⁹ ez), ajánlva, tértivevénnyel.

A gyászírt tőletek tudtam meg. Barátait, akit csak ismertem, értesítettem. Itt nem esett róla szó. Csak tíz év előtti szobája erkélyén lengett máig egy miniatűr fekete zászló⁴⁰. [...] Szomorú, hogy a drága öreggel nem tudtál már beszélni. De bizonyára azért nem hallotta már a Te szavadat sem, mert Istennel beszélt. [...] A régi nagy szeretettel ölel Gerggel⁴¹ együtt

Imre

*A bevezetőt írta, a leveleket közreadta
és jegyzetekkel ellátta:*

BÁN D. ANDRÁS

Jegyzetek

1. Az előadás a Századunk 1935/1. számában jelent meg.
2. Polányi mama: Cecile Wohl, Polányi Károly édesanyja.
3. Karli: Polányi Károly (1886-1964) jogász, gazdaságtörténész, polgári radikális politikus.
4. Hatvany Lajosról van szó.
5. Vámbéry: Vámbéry Rusztem (1872-1948) jogász, lapszerkesztő, publicista, polgári radikális politikus.
6. Braun Róbert (1879-1937) tanár, szociológus, könyvtári szakember.
7. Csécsy Imre: Magyarország - angol szemmel (C. A. Macartney: Hungary) - Századunk 1934/10.
8. Braun Róbert: Angol könyv Magyarországról - Nyugat 1934. december 1-16.
9. Ignotus és Csécsy vitája a Magyar Hírlap és a Századunk hasábjain folyt. Kiváltója Ignotus cikke: Négyezer tonna kávé - Magyar Hírlap 1936. május 17. Csécsy válasza: Legyőzöttek és meggyőzöttek - Századunk 1936/4-5. Ignotus újabb cikkei: Baloldali eset - Magyar Hírlap 1936. június 21. és Sommázat - Magyar Hírlap 1936. július 12. Csécsy viszontválasza: Veszített ügy védelmében - Századunk 1936/6-7.
10. Kolnai: Kolnai Aurél (1900-1973) filozófus, közíró. Csécsy által említett cikke: A józan ész mágusai: Karl Kraus és Gilbert Keith Chesterton címmel a Századunk 1936/6-7. számában jelent meg.
11. szemil: ügyefogyott, éhietetlen ember.
12. welfremd: a világtól elzárkózó.
13. Recha: Recha Wollmann, Jászi második felesége.
14. Lengyel Balázs: A nemzeti kultúra és a parasztság - Századunk 1939/4-5.
15. Illyés Gyula és Braun Róbert vitája a Nyugatban és a Századunkban folyt 1933-1934-ben. Ehhez kapcsolódva 1933-ban Elfogy a magyarság? címmel a Nyugat ankétot rendezett. A hozzászólók között találjuk Babits Mihályt, Schöpflin Aladárt, Harsányi Grétét és Fülep Lajos.
16. Jászi Oszkár: Leszámolás - beszámolás nélkül - Századunk 1938/2-3.
17. Wiesmeyer Emil: az Antiqua Nyomdai és Irodalmi Rt. igazgatója. A levélben Csécsy Világos pillanat című, 1946-ban megjelent könyvéről van szó.
18. Kende Zsigmond (1888-1971) orvos. A Galilei Kör egyik alapítója. 19. Szekeres János (1888-1973) újságíró, lapszerkesztő. A Századunk egyik alapító szerkesztője.
20. Geleji Dezső (1893-1969) újságíró, szerkesztő.
21. Gönczi Jenő (1879-1967) jogász, közgazdász, szociológus. A Huszadik Század és a Századunk munkatársa.
22. Kun Zsigmond: közgazdasági szakíró.
23. Székely Artúr (1887-1952) jogász, közgazdász, szociológus, polgári radikális politikus.

24. Dabis László (1891-1956) orvos, egyetemi tanár.
25. Nagy Vince (1886-1965) polgári liberális, majd 1945. után kigazdapárti politikus. 1918-ban a Károlyi-kormány belügyminisztere volt.
26. Rácz Gyula (1874-1948) író, statisztikus, könyvtáros, szociáldemokrata politikus.
27. Vágó József (1877-1948) közgazdasági író.
28. György Ernő (1888-1977) jogász, szakíró.
29. Beck Salamon (1885-1974) jogász, egyetemi tanár.
30. Kégl János (1873-1948) ügyvéd, földbirtokos.
31. Kinszki Imre (1901-1945) lapszerkesztő, publicista, a Századunk munkatársa.
32. Gyuri, Andris: Jászi György és Jászi András, Jászi Oszkár első, Lesznai Annával kötött házasságából származó gyermekei.
33. Havas: Havas Endre (1909-1953) író, műfordító.
34. Csécsy a Corvin Mátyás Szabadkőműves Páholy tagja volt.
35. Jászi bírálata eredetileg a Tárogtató című Kanadában megjelenő magyar nyelvű lapban látott napvilágot. 1947-ben a Huszadik Század is közölte: Jászi Oszkár: Leszámolás a katasztrófa előtt – Huszadik Század 1947/5.
36. Csécsy tanulmánya – A fasizmus alkonya – nem 1936-ban, hanem 1935-ben jelent meg a Századunkban.
37. Dániel Arnold (1878-1968) agrárközgazdász, a Huszadik Század munkatársa.
38. Csécsy Ady és Jászi kora címmel írt visszaemlékezése hagyatékában, az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található. A mű egy rövid rész kivételével (Csécsy Imre emlékirataiból – Századok 1968/5-6. Közreadja Mucsi Ferenc) máig nem került kiadásra
39. Jászi Oszkár-John D. Lewis: Against the Tyrant. The tradition and theory of tyrannicide. Glencoe, III. 1957. The Free Press – The Falcon's Wing Press 288 l.
40. 1947. őszén Jászi Oszkár három hetet töltött Magyarországon. Ez idő alatt Csécsynél lakott.
41. Gerg: Gergely Tibor (1900-1978) festő, grafikus. Lesznai Anna férje.

Tájékoztató bibliográfia Csécsy Imre írásából

Önálló művek:

- Balkán probléma (Bp.1912)
Az Októberi Forradalom és népköztársaság
(Bp. 1946. Századok és tanulmányok 321-336 p.)
Világos pillanat (Bp. 1946. 351.p.)
Csécsy Imre emlékirataiból. Szabó Ervinről és a szindikalizmusról (közreadja Mucsy
Ferenc, Bp. 1969. Klny. a Századok 1968-as évfolyamából 1075-1087.p.)

Tanulmányok, cikkek:

- Magyar külpolitika (Új Magyar Szemle 1914/1. 2-14.p.)
„Az értelmiség túltengése” (Szabd gondolat 1914/3. 83-86.p.)
Ady és az ifjúság (Huszadik Század 1919. aug. 98-104.p.)
A destrukció vezére (Jászi Oszkáról, Auróra 1921/3. 196-208 p.)
Demokrácia, vámvédelem, tervgazdálkodás (Századunk – továbbá Sz. – 1933/7-7.
174-186.p.)
Oswald Spengler riadója (Sz. 1933/10. 214-229.p.)
Vajda Vocevod, Károlyi Mihály és Zilahy Lajos (Sz. 1934/3. 121-128.p.)
Német szellemtudomány, magyar liberalizmus (Sz. 1934/5-6. 223-235.p.)
Véres napok után (Sz. 1934/2. 64-67.p.)
Magyarország-angol szemmel (C.A. Macartney:Hungary c. könyvéről (Sz. 1934/10.
392-398.p.)
Mebukott-e a demokrácia? (Sz.1935/1. 1-20.p.)
Racionalista vagy humanista állam? (Sz. 1935/2. 66-70.p.)
Legyőzöttek és meggyőzöttek (Sz. 1936/4-5. 162-168.p.)
A fasizmus alkonya (Sz. 1936/6. 225-233.p.)
Demokrácia (Sz. 1936/8. 329-334.p.)
Demokrata önbfárlat (Sz. 1938/1. 1-12.p.)
Napló ezerkilencszázharmincnyolc tavaszán (Sz. 1938/1. 49-52.p.)
Az új Tripartitum (Sz. 1938/2-3. 113-121.p.)
Nemzet és nemzetiség (Sz. 1938/7-8. 233-237.p.)
Korszerűtlen napló (Sz. 1938/9-10. 315-323.p.)
Magyar Gironde vagy jótanács a jobboldalnak (Sz. 1939/1. 1-11.p.)
Magyar küldetés (Sz. 1939/4. 145-149.)
Ady Endre s a régi és a mai ifjúság (Sz. 1939/4-5. 182-184.p.)
Utolszor a sajtószabadságról (Sz. 1939/6. 209-213.p.)
Az apolitikus költő (Babits Emlékkönyv, Szerk.: Illyés Gyula Bp. 1941. 121-124.p.)
Szellemi elit és haladó értelmiség. Válasz egy bírálatra (Valóság 1946/10. 60-63.p.)
Másfél év és gazdaságpolitikájának tanulságai (Valóság 1946/6-9. 35-50.p.)

- Az új Huszadik Század (A folyóiratszerkesztő beköszöntője, Huszadik Század – továbbá HSz. – 1947/1. 1-3.p.)
- Értelmiség és polgárság a demokráciában (HSz. 1947/1. 18-45.p.)
- A Huszadik Század és a radikalizmus (HSz. 1947/2. 164-165.p.)
- Válasz egy förmedvényre (HSz. 1947/2. 158-163.p.)
- Mégegyszer a Jászi-ügy. Válasz Káidör Györgynek és másoknak (HSz. 1947/3. 230-236.p.)
- Individuális és kollektív demokrácia (HSz. 1947/4. 257-281.p.)
- Gazdasági tervezés egy szabad társadalomban (A Keynes-Polányi elmületről, HSz. 1947/4. 310-322.p.)
- Politika és humánüm (HSz. 1948/4. 241-251.p.)
- A polgár és a szocializmus (Előadás barátí körben, HSz. 1947/5. 355-363.p.)
- Két októberi forradalom (HSz. 1947/5. 387-393.p.)
- Harmadik út vagy népfrott. Tisztázzuk a fogalmakat (HSz. 1948/1. 52-57.p.)
- Régi és mai radikalizmus (HSz. 1948/6 422-440.p.)
- A fiatal Marx szociológiája (HSz. 1949/1. 66-74.p.)
- A polgári életforma válsága (I.) (HSz.1949/2. 81-92.p.)
- A polgári életforma válsága (II.)(HSz. 1949/3. 168-210.p.)
- Lehet-e mégis béke? (HSz. 1949/4. 241-265.p.)
- Csécsey Imre: Napló 1940-1949 (Részletek, Kritika 1938/8. 13-27.p. Közzétette, bevezette és a jegyzeteket írta Varga F. János

Írások Csécsey Imréről

- Peéry Rezső: In memoriam Csécsey Imre 1893-1961. (Szemle 1961/3. 72-75.p. Brüsszel)
- Illyés Gyula: Csécsey Imre (Illyés Gy.: Iránytűvel 2. kötet 467-469.p. Bp. 1975.)
- Rónai Mihály András: Csécsey Imre (Politikuspályák, szerk.: Sánta Ilona Bp. 1984. 267-277.p.)
- Varga F. János: Egy magyar citoyen zsákutcája (Csécsey Imre 1893-1961) Kritika 1983/7. 23.p.
- Bán D. András: Az ész és az erkölcs társadalmához (A Századunk c. folyóirat történetéből) Ujhold-Évkönyv 1987/2

Ezúton is felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy a hamarosan beinduló „AETAS“-Könyvek című sorozatunkban még ez év őszén megjelenik Csécsey Imre válogatott írásai c. kötet. Benne Csécsey tanulmányait és cikkeit Szalai Pál és Valuch Tibor írásai, valamint részletes bibliográfia egészíti ki. A kötet előjegyzetethető szerkesztőségünk címén. (a szerk.)